

OPĆINA ŠESTANOVAC: prilog poznavanju demogeografske problematike u Srednjodalmatinskoj zagori

IVO NEJAŠMIĆ

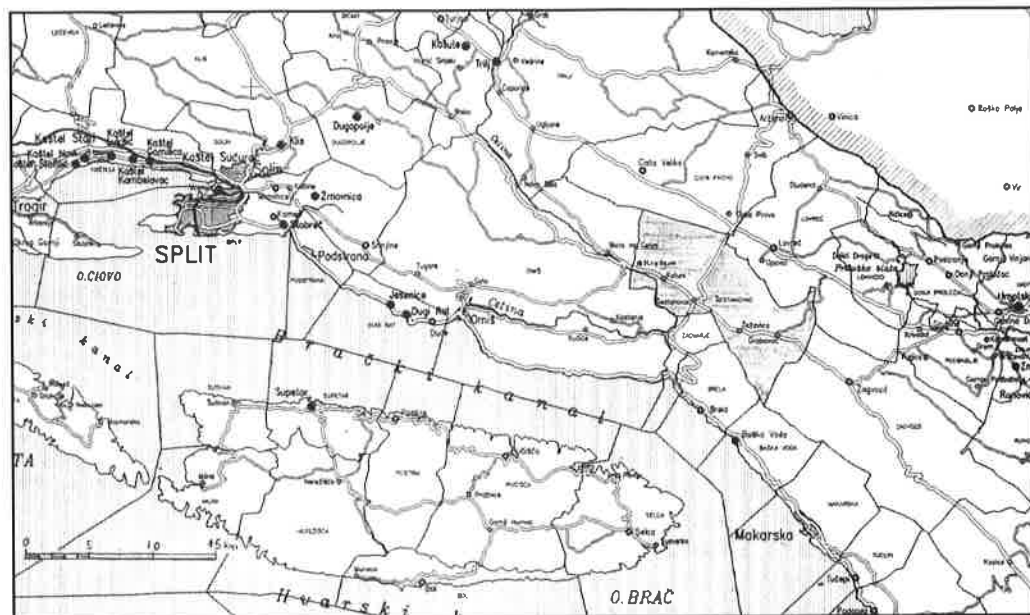
OPĆE GEOGRAFSKE ZNAČAJKE

Općina Šestanovac površine od oko 85 km² spada među srednje velike općine Splitsko-dalmatinske županije. U regionalnom smislu dio je Srednjodalmatinske zagore i predstavlja dodirni (prijelazni) prostor između mikroregionalnih cjelina: Omiške zagore, Imotskoga kraja te Omiškog i Makarskog primorja (sl. 1).

Glavna prirodogeografska značajka je **krš**. Geološku osnovu čine duboke naslage čistih (krednih) vapnenaca, tektonski jako poremećenih i oblikovanih krškim (erozivnim) procesima. Homogenu geološku strukturu prekidaju tek dva uska pojasa (u smjeru istok-zapad, svaki širok kilometar, a dug oko 10 km); jednoga čine mlađi vapnenci (paleogen), a drugoga naslage

fliša (lapori, laporoviti vapnenci i pješčenjaci) (Baučić, 1967).

Litostratigrafska podloga odredila je i osnovne crte reljefa. Glavninu kraja čine zaravni na vapnencima (dijelovi Zadvarske zaravni) između kojih je uski pojas brežuljkastog reljefa s flišnim padinama. Na površini zaravni strše glave slojeva, a brojne su i (plitke) ponikve. Međuslojne plohe i pukotine krškim (korozivnim) su procesima proširene i u nižim dijelovima ispunjene crvenicom ili glinovitim supstratom. To su male površine obradiva tla u inače kamenitom i teško prohodnom krajoliku vapnenačke zaravni (narod je takvom krajoliku dao najbolje ime - *Ljut*). U jugozapadnom rubnom dijelu općinskoga područja je kanjon Cetine - posebna reljefna cjelina usječena u

Sl. 1. - Geografski položaj općine Šestanovac

vepnenačkoj zaravni, vrlo strmih i dubokih strana. Zbog toga vođeni tok praktički nije utjecao na život pučanstva; vladala je bezvodica uvjetovana krškim reljefom (propusnost) i sredozemnom klimom (ljetne suše).

Možemo ustvrditi da je prostor šestanovačke općine dio širega, krškog ruralnog prostora koji prati oskudica plodnog tla, bezvodica (vodovod je suvremena tekovina) i gotovo svekoliki manjak prirodnih resursa (*Geografija SRH, 1974*).

Osuvermenjivanjem postojećih i izgradnjom novih prometnica razmatrani je prostor dobro povezan s okolnim krajevima (sl. 1). Posebice je naselje Šestanovac važno križište putova; nalazi se na križanju ceste Split-Imotski (koja vodi dalje prema Hercegovini) i najkraćeg puta iz unutrašnjosti prema Makarskom primorju.

NASELJSKA STRUKTURA

U općini je pet naselja: Grabovac (1991. godine 694 stanovnika), Katuni (959), Kreševo (485), općinsko središte Šestanovac (572) i Žeževica (608). To su, prema broju stanovnika, za naše prilike srednje velika sela (s izuzetkom Kreševa koje spada u mala naselja). Naseljem ovdje smatramo "samostalno naselje" prema statističkoj definiciji, a to je "antropogeografska jedinica koja ima svoje ime i svoj teritorij" (*Korenčić, 1979*). Valja naglasiti da je riječ o raštrkanim (disperznim) naseljima, tipičnima za krška područja. Tako je u općini ukupno 58 dijelova naselja (zaselaka) i to u: Grabovcu 4, Katunima 13, Kreševu 14, Šestanovcu 13 i Žeževici 14. Dijelovi naselja (zaseoci) imali su 1991. godine u prosjeku 57 stanovnika!

Predočene podatke treba promatrati u svjetlu činjenice da je određena veličina naselja pretpostavka punijega života, osobito društvenog. Manja naselja često nemaju nužni minimum ni stanovništva, niti materijalnih dobara potrebnih za ostvarenje onih aktivnosti koje se u većim naseljima normalno ostvaruju. Takva, naslijeđena naseljska struktura nedvojbeno nepovoljno djeluje na suvremena demografska zbivanja i procese (što je manje naselje to je veća vjerojatnost da će biti još manje).

Naseljska struktura i druga obilježja naseljenosti očituju se i u gustoći napučenosti. Sa 38,8 stanovnika na km² (1991. godine) općina Šestanovac pripada slabije naseljenim krajevima Splitsko-dalmatinske županije (103 st/km²) i Hrvatske (84,6 st/km²). Među općinskim naseljima odskače jedino Šestanovac sa 154 stanovnika na km² (to je prije svega posljedica činjenice da ima i najmanju površinu, svega oko 3,7 km²). U ostalim naseljima stanje je prilično ujednačeno; broj stanovnika na km² je sljedeći: Grabovac 38,6, Katuni 34,9, Kreševo 32,3 i Žeževica 28,4.

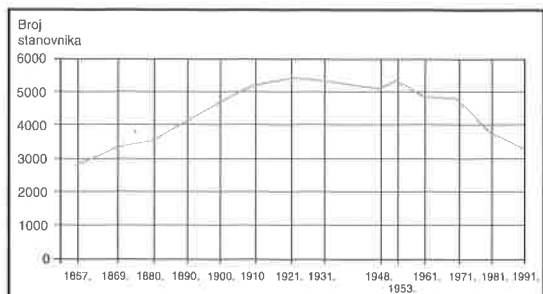
MEĐUPOPISSNO KRETANJE STANOVNIŠTVA 1857-1991.

Siromašna prirodna osnovica i nepovoljna naseljska struktura u kolopletu s društveno-gospodarskim činiocima determinirali su demografska zbivanja i procese. Kretanje broja stanovnika u razdoblju 1857.-1991. godine (dakle, od prvoga pravog popisa stanovništva u našim krajevima) ima uzlazno-silazno obilježje. Broj stanovnika općine stalno raste sve do 1921. godine i u 64 godine je gotovo udvostručen (indeks 190,0); te je godine popisano 5.463 stanovnika (tab. 1, sl. 2). Relativno najveći

Tablica 1. Apsolutna i relativna promjena broja stanovnika općine Šestanovac u razdoblju 1857.-1991.

Popisna godina	Broj stanovnika	Pokazatelj promjene		
		bazični indeks (1857=100,0)	lančani indeks	prosječna god. stopa (u %)
	1	2	3	4
1857.	2 876	100,0	-	
1869.	3 302	114,8	114,8	(1857-69) 1,15
1880.	3 521	122,4	106,6	(1869-80) 0,58
1890.	4 088	142,1	116,1	(1880-90) 1,49
1900.	4 725	164,3	115,6	(1890-00) 1,45
1910.	5 199	180,8	110,0	(1900-10) 0,96
1921.	5 463	190,0	105,1	(1910-21) 0,45
1931.	5 327	185,2	97,5	(1921-31) -0,25
1948.	5 161	179,5	96,9	(1931-48) -0,19
1953.	5 345	185,8	103,6	(1948-53) 0,70
1961.	4 973	172,9	93,0	(1953-61) -0,90
1971.	4 833	168,0	97,2	(1961-71) -0,29
1981.	3 803	132,2	78,7	(1971-81) -2,39
1991.	3 318	115,4	87,2	(1981-91) -1,36

Izvor: za razdoblje 1857.-1971. *Korenčić, M., 1979*; za 1981. i 1991. rezultati popisa stanovništva po naseljima

Sl. 2. - Kretanje broja stanovnika općine Šestanovac 1857.-1991.

porast zabilježen je u međupopisnom razdoblju 1880.-1890. (prosječno godišnje 1,49%) i 1890-1900 (prosječno godišnje 1,45%). Nakon 1921. počinje lagano smanjenje broja stanovnika (1921-1931. prosječno godišnje 0,25%). U međupopisnom razdoblju 1948.-1953. dolazi do kratkotrajnog porasta broja stanovnika, što je prije svega rezultat poslijeratnog tzv. kompenzacijskog rađanja. Nakon 1953. počinje stalno smanjenje broja stanovnika. Najizrazitije je smanjenje u razdoblju 1971-1981 (prosječno godišnje čak 2,39%), a jako smanjenje nastavilo se i u posljednjem međupopisnom razdoblju (prosječno godišnje 1,36%). Nastavi li se trend iz prethodnog razdoblja (teško je očekivati korjenite promjene i obrat procesa), godine 2001. bit će u općini Šestanovac popisano manje stanovnika negoli 1857. godine, dakle, prije gotovo stoljeće i po (sl. 2).

Teško je u ograničenom tekstu objasniti uzroke predočenog kretanja broja stanovnika. Na djelu je čitav koloplet međuzavisnih činilaca. Vidjeli smo da je prva populacijska regresija zabilježena u razdoblju između dva rata. Bile su teške prilike na selu, a proistjecale su poglavito iz agrarne prenaseljenosti. Kotar Split godine 1931. imao je na 100 ha poljoprivredne površine 323 stanovnika koji su živjeli od poljoprivrede; u Europi se tada smatralo optimalnim 35 do 45 poljoprivrednika na 100 ha (Bičanić, 1940: 7-8). Izlaz iz agrarne prenapučenosti bio bi u povećanju obradivih površina (to je u našem slučaju bilo isključeno), industrijalizaciji i zapošljavanju izvan poljoprivrede (nije ni postojala mogućnost) ili u iseljavanju u bogatije ruralne krajeve (Slavonija), primorske gradove (Split, Dubrovnik) ili u inozemstvo. Prema tome, još je u međuratnom razdoblju započeo

proces koji će kasnije postati prevladavajući i bitno utjecati na demografska kretanja.

Drugi svjetski rat, kao i u cijeloj Hrvatskoj, negativno je utjecao na brojčano stanje stanovništva. U razdoblju 1931.-1948. broj stanovnika općine smanjen je za 3,1%. Prosječno godišnje smanjenje od 0,19% govori da je populacijska regresija bila manja negoli u prethodnom mirnodopskom razdoblju (vidjeli smo, stopa smanjenja iznosila je 0,25%). Za tako malo područje, koje je uz to bilo zahvaćeno iseljavanjem, ne mogu se na temelju raspoloživih podataka izračunati stvarni demografski gubici (smanjeni natalitet, iseljavanje, ratni mortalitet), a niti ratni gubici (poginuli borci i umrli civili kao žrtve rata). Ipak, podatak o prosječnoj stopi promjene broja stanovnika nesumljivo govori da su demografski gubici bili razmjerno znatno manji negoli za Hrvatsku u cjelini (za Hrvatsku su iznosili 14,8% od procijenjenog broja 1941. godine; Žerjavić, 1989).

Nakon drugoga svjetskoga rata opći razvoj odvijao se u znaku ubrzane industrijalizacije (industrija kao „lokomotiva“ razvoja!). Hrvatska je tako ušla u fazu naglašenijega polariziranog razvoja (Vresk, 1996). Urbano temeljena industrijalizacija potiče razvoj gradova, a uvelike zapostavlja ruralne krajeve. To je izazvalo snažnu prostornu preraspodjelu stanovništva i raspirilo eksodus iz poljoprivrede i sela. Razumije se da općina Šestanovac nije mogla ostati izvan općih zbivanja i procesa. Štoviše, rano uključivanje u migracijske tokove (još u međuratnom razdoblju), naslijeđena disperzna naseljenost i visoka agrarna gustoća, dodatno su potakli polarizacijske učinke (izravne, posredne i odgođene). Rezultat je jaka depopulacija u razdoblju 1971.-1991. a smanjenje broja stanovnika praćeno je i drugim nepovoljnim demografskim obilježjima i procesima.

Podaci za pojedina naselja pokazuju da među njima nema bitnijih razlika u kretanju broja stanovnika. Sva su naselja u razdoblju 1971.-1991. zahvaćena jakom depopulacijom (indeks promjene 1991/1971. kreće se u rasponu, od 62,9 do 69,7; tab. 2); iznimka je jedino Šestanovac koji bilježi umjereniji pad broja stanovnika (indeks 1991/1971 = 92,1). Predočeno stanje je dio procesa (depopulacije) koji je

Tablica 2. Kretanje broja stanovnika u naseljima općine Šestanovac po odabranim popisnim godinama u razdoblju 1857.-1991.

Popisna godina	Broj stanovnika					Općina ukupno
	Grabovac	Katuni	Kreševo	Šestanovac	Žeževica	
1857.	785	902	389	100	700	2 876
1880.	973	1 168	449	156	775	3 521
1900.	1 382	1 522	542	159	1 120	4 725
1921.	1 500	1 751	702	200	1 310	5 463
1948.	1 065	1 613	774	428	1 281	5 161
1971.	1 090	1 479	771	621	872	4 833
1991.	694	959	485	572	608	3 318
indeks:						
1991/1857.	88,4	106,3	124,7	572,0	86,9	115,4
1991/1948.	65,2	59,5	62,7	133,6	47,5	64,3
1991/1971.	63,7	64,8	62,9	92,1	69,7	68,7

Izvor: za razdoblje 1857.-1971. *Korenčić, M., 1979*; za 1981. i 1991. rezultati popisa stanovništva po naseljima

snažno zahvatio sve hrvatske ruralne krajeve (godine 1981. čak je 88,4% hrvatskih sela imalo manje stanovnika negoli 1953. godine; *Nejašmić, 1991:157*).

Raširenost zapuštenih obradivih površina, napuštenih ruševnih kuća, okućnica zaraslih u korov itd., fizionomski (vanjski) su odraz složenih demografskih i društveno-gospodarskih procesa. Stvara se i postupno širi svojevrsni **depopulacijski krajolik**; znakovi „gašenja ognjišta“ najčešći su u dijelovima naselja udaljenijim od glavnih prometnica.

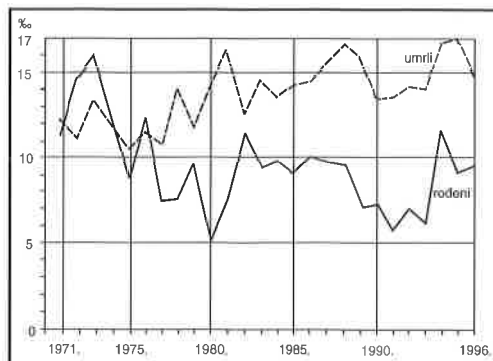
PRIRODNO KRETANJE STANOVNIŠTVA

Učinci polarizacijskog razvoja, migracija u gradove i odrazi globalnih procesa (demografska tranzicija) doveli su do ubrzanog smanjivanja rodosti u hrvatskom ruriu, tj. do negativnog prirodnog kretanja (*Wertheimer-Baletić, 1997*). To je slučaj i s općinom Šestanovac. U posljednja dva međupopisna razdoblja došlo je do znatnijega smanjenja stope rodosti. Istina, kretanje je skokovito (pulsiranje prirodnoga kretanja tipično je za male populacije), ali tendencija smanjenja je očigledna (tab. 3, sl. 3). Istovremeno stopa smrtnosti, kao negativna komponenta prirodnoga kretanja, ima tendenciju porasta. Prijelomnica nastaje 1977. godine i od tada je stopa smrtnosti stalno veća od stope rodosti. Razumije se, od tada i stopa

prirodne promjene (prirodnog „priraštaja“) bilježi sve veće negativne vrijednosti („škare se sve više otvaraju“). Prema tome, već dva desetljeća na djelu je **prirodna depopulacija** (više umrlih negoli rođenih). Predočeno stanje odgovara općim prilikama. Naime, prirodna je depopulacija zahvatila iste (1977.) godine i ukupni hrvatski ruri; od tada je ona njegovo glavno demografsko obilježje (*Nejašmić, 1986*).

Podaci za pojedina naselja jasno pokazuju da negativna prirodna promjena („priraštaj“), odnosno prirodna depopulacija, obilježava sva naselja s izuzetkom Šestanovca (tab. 4). Međutim, i u općinskom središtu uočena je tendencija prema „prirodnom padu“, tj. višku umrlih nad rođenima. Visoke negativne stope prirodne promjene u Grabovcu i Katunima, a riječ je o najvećim selima (50% ukupnog stanovništva općine), znatno ponderiraju i stanje u općini.

Jedan drugi pokazatelj potvrđuje prethodne nalaze i dodatno pridonosi spoznaji stvarnog stanja. To je ukupna relativna (%) prirodna promjena (vidi objašnjenje uz tab. 4). Pokazalo se da najnepovoljnije prirodno kretanje ima Žeževica (1981.-1990. ukupna relativna *pp* iznosi -9,42%) i Kreševo (-7,75%; tab. 4). Vrijednost ovog pokazatelja za cijelu općinu

Sl. 3. - Prirodno kretanje stanovništva općine Šestanovac 1971. - 1996.

Tablica 3. Stope (‰) prirodnoga kretanja stanovništva općine Šestanovac u razdoblju 1971.-1996.

Godina	Opća stopa (‰)			Vitalni indeks (živorodenih na 10 umrlih)
	rodnosti	smrtnosti	prirodna promjena	
1971.	11,2	12,2	- 1,0	9,2
1972.	14,2	11,2	3,0	12,6
1973.	15,8	13,6	2,2	11,6
1974.	12,6	10,6	2,0	11,9
1975.	8,6	10,4	- 1,8	8,3
1976.	12,3	11,6	0,7	10,6
1977.	7,4	10,7	- 3,3	6,9
1978.	7,5	14,1	- 6,6	5,3
1979.	9,7	11,9	- 2,2	8,1
1980.	5,1	14,3	- 9,2	3,6
1981.	7,6	16,3	- 8,7	4,7
1982.	11,4	12,5	- 1,1	9,1
1983.	9,4	14,6	- 5,1	6,5
1984.	9,8	13,6	- 3,8	7,2
1985.	9,1	14,1	- 5,0	6,5
1986.	10,1	14,6	- 4,5	6,9
1987.	9,7	15,4	- 5,7	6,3
1988.	9,5	16,7	- 7,2	5,7
1989.	7,0	14,9	- 7,9	4,7
1990.	7,2	13,4	- 6,2	5,3
1991.	5,7	13,5	- 7,8	4,2
1992.	7,0	14,1	- 7,1	5,0
1993.	6,2	14,0	- 7,8	4,4
1994.	11,7	16,7	- 5,0	7,0
1995.	9,0	17,0	- 8,0	5,3
1996.	9,5	14,7	- 5,2	6,4

Izvor: izračunano prema podacima iz tablograma "Rođeni i umrli po naseljima" za pojedine godine, DZS, Zagreb

iznosi u razdoblju 1971-1980. - 1,30%, a u razdoblju 1981.-1990. - 5,18%. Toliko je, zapravo, smanjen broj ukupnog stanovništva općine pod utjecajem negativnog prirodnoga kretanja (višak umrlih nad rođenima).

Da bi se bolje spoznale bioreprodukcije značajke promatrane populacije, nužno je razmotriti još neke pokazatelje. Na temelju prosječnoga broja živorođenih u trogodišnjem razdoblju (1990.-1992.) i broja žena u tzv. fertilnoj dobi (15-49 godina) 1991. godine, izračunana je opća stopa fertiliteta (odnos broja živorođenih i broja žena u fertilnoj dobi), a putem nje (posebnim računskim postupkom) dobivena je neto stopa reprodukcije i stopa ukupne fertiliteta.

Na početku 1990-ih godina opća stopa fertiliteta za općinu Šestanovac iznosila je 3,64; dakle, toliko je bilo živorođene djece na 100 žena u fertilnoj dobi (vrijednost za Hrvatsku 4,76). Neto stopa reprodukcije (pokazuje reprodukciju ženskog stanovništva) iznosila je 0,61 (za Hrvatsku 0,77) s tendencijom daljnjeg smanjenja. Valja znati da vrijednost 1,0 znači tek jednostavnu reprodukciju (obnavljanje) ženskog stanovništva (jedna žena rađa jednu djevojčicu). Prema tome, već dulje vrijeme (za Hrvatsku je to dulje od tri desetljeća) ne obnavlja se ženska populacija, tj. traje **reprodukcijaska depopulacija**.

Neto stopu reprodukcije možemo (s izvjesnom rezervom) smatrati i pokazateljem buduće promjene u ukupnom broju stanovnika (izražen u postotku onoliko koliko je stopa manja ili veća od 1,0). U konkretnom slučaju neto stopa 0,61 znači da će se broj stanovnika općine Šestanovac smanjiti 39% u razdoblju od 30-ak godina (do oko 2020. godine), pod uvjetom da ostanu nepromijenjene stope fertiliteta (rodnosti) i bez migracijske komponente (iseljavanja ili doseljavanja); drugim riječima, samo kao posljedica reprodukcijaska depopulacije.

Tablica 4. Stope (‰) rodnosti (r), smrtnosti (s) i prirodne promjene (pp) po naseljima u odabranim godinama te ukupna relativna (%) prirodna promjena ("priraštaj") 1971.-1980. i 1981.-1990.

Naselje		Opća stopa (‰) / godine				Ukupna relativna (%) prirodna promjena *	
		1971.	1981.	1991.	1995.	1971-1980.	1981-1990.
Grabovac	r	11,0	4,3	1,4	6,7	- 0,46	- 6,11
	s	12,8	15,0	23,0	21,7		
	pp	- 1,8	- 10,7	- 21,6	15,0		
Katuni	r	10,1	6,3	7,3	5,6	- 0,88	- 6,82
	s	10,8	18,9	12,5	19,0		
	pp	- 0,7	- 12,6	- 5,2	- 13,4		
Kreševo	r	6,5	5,4	0,0	13,1	- 3,11	- 7,75
	s	7,8	9,0	6,2	15,3		
	pp	- 1,3	- 3,6	- 6,2	- 2,2		
Šestanovac	r	19,3	17,4	14,0	15,8	4,35	6,61
	s	16,1	12,2	12,2	15,8		
	pp	3,2	5,2	1,8	0,0		
Žeževica	r	11,5	8,0	4,9	6,7	- 5,50	- 9,42
	s	14,9	24,0	11,5	11,7		
	pp	- 3,4	- 16,0	- 6,6	- 5,0		

Izvor: izračunano prema podacima iz tablograma "Rođeni i umrli po naseljima" za pojedine godine, DZS, Zagreb

* Predstavlja ukupnu apsolutnu prirodnu promjenu ("priraštaj") u nekom razdoblju u odnosu prema broju stanovnika na početku toga razdoblja, iskazanom u postotku.

Stopa ukupne fertilitnosti (TFR') kao najčešće korišten agregatni pokazatelj (i dobra aproksimacija broja djece u obitelji; *Wertheimer-Baletić, 1982*) ima vrlo nisku vrijednost, svega 1,28 (Hrvatska 1,63). Treba naglasiti da stopa 2,15 osigurava tek (teorijski) jednostavnu reprodukciju. U našem slučaju to znači da nije generacijski osigurana ni jednostavna reprodukcija ukupnog stanovništva (u Hrvatskoj to traje više desetljeća, pa nesumljivo i u općini Šestanovac).

Na temelju predočenih podataka možemo utvrditi da je samoreproduktivna snaga promatrane populacije daleko od toga da zadovolji i puku zamjenu. Štoviše, prirodnim kretanjem (rađanjem i umiranjem) "demografska depresija" se produbljuje.

MIGRACIJSKA BILANCA I OPĆE KRETANJE STANOVNIŠTVA

Naglasili smo da polarizacijski razvoj implicira snažno i stihijsko iseljavanje iz sela u gradove, odnosno iz nerazvijenih (visokonatalitetnih) u razvijena (niskonatalitetna) područja. Računa se da je u razdoblju 1948.-1981. poljoprivredu (kao glavno zanimanje) u Hrvatskoj napustilo oko 1,9 milijuna osoba, a da je iz sela otišlo oko 840 000, ili prosječno godišnje oko 25 000 (*Nejašmić, 1992:203-205*); proces je s nešto slabijim intenzitetom nastavljen i u posljednjem međupopisnom razdoblju (*Nejašmić, 1996*). U toj su snažnoj struji sudjelovali u razmjerno velikom broju i stanovnici šestanovačke općine. Računica pokazuje da za razdoblje 1971.-1991. neto migracijski saldo iznosi -1 255 osoba. To znači da je toliko više stanovnika iselilo iz općine nego što je u nju doselilo u tijeku dvadesetgodišnjeg razdoblja (za ranija

razdoblja proračun nije moguć jer središnja statistička služba ne raspolaže podacima o prirodnom kretanju po naseljima). Relativni migracijski saldo od -26,0% (znači apsolutni neto migracijski saldo u odnosu prema broju stanovnika 1971.) jasno pokazuje da je u migraciji zabilježen jak gubitak stanovništva (već se godišnja stopa od 1% u demografiji smatra jakom promjenom).

Sva su naselja imala negativan neto migracijski saldo, ali dosta različite jakosti. Grabovac je na prvome mjestu (relativni neto saldo -30,6%), slijede Katuni (-29,1) i Kreševo (-28,4). Saldo osjetljivo ispod općinskoga prosjeka imaju Šestanovac (-18,4) i Žeževica (-18,0).

Usporedbom međupopisne promjene broja stanovnika i prirodnoga priraštaja može se odrediti tip općega (ukupnog) kretanja stanovništva (*Frižanović, 1978:102*). Općina pripada tipu E₄ koji je obilježen negativnim prirodnim i međupopisnim kretanjem, a opći je demografski trend - **izumiranje** (tab. 5). Ako ostanu nepromijenjeni opći i posebni činioci demografskoga kretanja (vidjeli smo da je na djelu depopulacija: opća, naraštajna i reprodukcijaska), mnogi dijelovi naselja, pa i čitava naselja, izumrijet će kao aglomeracije stalnih stanovnika, tj. postat će „mrtva sela“. Svu težinu stanja

Tablica 5. Migracijska bilanca (neto migracijski saldo) 1971.-1991. po naseljima općine Šestanovac i tip općega kretanja stanovništva

Naselja	Promjena broja stanovnika 1971.-1991.	Ukupni prir. priraštaj 1971-1990.	Neto migracijski saldo* 1971.-1991.		Tip općeg kretanja stanovništva i trend***
			apsolutni	relativni (%)**	
Grabovac	- 396	- 62	- 334	- 30,6	E4 - izumiranje
Katuni	- 520	- 89	- 431	- 29,1	E4 - izumiranje
Kreševo	- 286	- 67	- 219	- 28,4	E2 - depopulacija
Žeževica	- 264	- 107	- 157	- 18,0	E4 - izumiranje
Općina	- 1 515	- 260	- 1 255	- 26,0	E4- izumiranje

* Temelji se na usporedbi podataka o ukupnom kretanju stanovništva i prirodnoj promjeni ("priraštaju"); negativni saldo pokazuje koliko je više osoba iselilo nego doselilo.

** Označava ukupni (apsolutni) neto migracijski saldo u odnosu prema broju stanovnika 1971.

*** Tip općega kretanja stanovništva sintetički je pokazatelj odnosa i utjecaja prirodne promjene (priraštaja) i prostorne pokretljivosti u određenom razdoblju. Opće kretanje može biti svrstano u dvije temeljne skupine: emigracijsku / eksodusnu/ (E, negativna migracijska bilanca) i imigracijsku (I, pozitivna migracijska bilanca); svaka se skupina dijeli u četiri tipa, ovisno o modifikaciji prirodnoga kretanja i migracijskoj bilanci. E skupina se dijeli na: E₁-emigracija, E₂-depopulacija, E₃- izrazita depopulacija i E₄- izumiranje (prema *Frižanović, 1978.*).

Izvor: izračunano prema podacima iz tablograma "Rođeni i umrli po naseljima" za pojedine godine, DZS, Zagreb

pokazuje podatak da su sva naselja u tipu E₄, dakle u najvišem stupnju „demografske regresije“ (tab. 5). Iznimka je jedino Šestanovac koji pripada tipu E₂ obilježenom pozitivno prirodnom i negativnim međupopisnim kretanjem, a opći je demografski trend - **depopulacija**.

SASTAV STANOVNIŠTVA PREMA SPOLU I DOBI

Sastav po dobi i spolu funkcija je trajnijih (naraštajnih) razlika u kretanju broja stanovnika (prirodnog, prostornog i ukupnog). Spol i dob se uglavnom predočuju zajednički (kao dobno-spolni sastav), ali se mogu i odvojeno promatrati.

Sastav prema spolu razmotrit ćemo u najvitalnijim dobnim skupinama, 20-29 godina. To je tzv. udajno-ženidbena ili uža fertilna kohorta. Neravnoteža u toj skupini ima izravne posljedice na „bračno tržište“, a to dovodi do poremećaja u bioreprodukciji i do daljnjega pada nataliteta. Kakvo je stanje u „udajno-ženidbenoj dobi“ (20-29 god.) u promatranoj populaciji? U općinskoj je populaciji velik manjak žena (7,8 na 10 muškaraca, odnosno 78,4 na 100; tab. 6). Međutim, to nije posebnost promatranoga kraja, već opća pojava; godine 1981. u Hrvatskoj je u depopulacijskim naseljima bio izrazit manjak žena u dobnj skupini 20-29 godina (75,1 na 100 muškaraca; *Nejašmić, 1991: 222*).

Podaci pokazuju da sva naselja imaju manjak (10% i više) žena u dobnj skupini 20-29

Tablica 6. Specifični koeficijent feminiteta (kf/20-29/) te neki pokazatelji sastava prema dobi 1991. godine stanovništva općine Šestanovac i pripadajućih naselja

Naselja	kf (20-29)*	Udjel (%)**			Indeks starosti ***
		starih (60+)	mladih (0-19)	"dječje baze" (0-4)	
Grabovac	9,0	25,2	24,9	6,5	1,01
Katuni	8,7	22,0	26,0	5,8	0,85
Kreševu	4,7	28,2	23,9	5,2	1,18
Šestanovac	9,3	21,7	31,5	7,5	0,69
Žeževica	7,9	29,3	23,2	4,4	1,26
Općina	7,8	24,9	25,9	5,9	0,96

* Broj žena na 10 muškaraca u dobnj skupini 20-29 godina

** Udjel u ukupnom stanovništvu

*** Količnik broja starih i broja mladih

Izvor: Dokumentacija 882, DZS, Zagreb, 1994

godina (tab. 6). Najnepovoljnije je stanje u Kreševu (kf /20-29/=4,7 ili 20 žena na 43 muškarca).

U razmatranom je slučaju potvrđena opća tendencija selektivnosti po spolu u naseljima pogođenim eksodusom. Naime, kada ruralni eksodus dovoljno uznapreduje, žene odlaze brže i u većem broju od muškaraca, jer su muškarci ipak više vezani za svoje gospodarstvo. Istraživanja pokazuju da su žene, zapravo, osjetljivije od muškaraca na teškoće života na selu (*Mendras, 1986*). Na selu je postalo teško oženiti se, posebice u jače depopuliranim. Nestaje i svaki privid izbora, pa bračnog partnera valja tražiti negdje drugdje. Sve to pridonosi daljnjoj depopulaciji seoskih naselja.

Iz predočenih demografskih zbivanja i procesa proizlazi neizbježno starenje promatrane populacije. To znači da se udjel mladih (0-19 godina) smanjuje, a udjel starih (60 i više godina) povećava u ukupnoj populaciji. Indeks starosti (količnik broja starih i broja mladih) iznosio je za općinu 1991. godine 0,96; dakle, gotovo jedan stari na jednog mladog stanovnika (tab. 6; za Hrvatsku je iznosio 0,67). Koliko je odmakao proces starenja, govori usporedba s kritičnom vrijednošću ovoga indeksa; smatra se kada prijeđe vrijednost 0,40 da je određeno stanovništvo već zahvaćeno starenjem (*Wertheimer-Baletić, 1982:252*). Najnepovoljnije je stanje u Žeževici (indeks starosti = 1,26) i u Kreševu (1,18).

Prema kombiniranoj klasifikaciji stanovništva po dobnom sastavu od šest stupnjeva (1 - mladost, 2 - na pragu starenja, 3 - starenje, 4 - starost, 5 - duboka starost i 6 - izrazito duboka starost; *Nejašmić, 1991:175*), općinska je populacija u petoj kategoriji - **duboka starost**. Katuni i Šestanovac su u toj istoj kategoriji, dok su ostala naselja u šestoj kategoriji - **izrazito duboka starost**. Očigledno je da su sela (a posebice pojedini dijelovi naselja) u šestanovačkoj općini u velikoj mjeri zajednice staračkih domaćinstava.

Nije potrebno posebno isticati kakve sve posljedice izaziva ostarjeli sastav stanovništva. Dovoljno je navesti

činjenicu da ubrzano smanjuje bioreprodukciju i dovodi do prirodne depopulacije. U ostarjeloj populaciji dolazi do smanjenja gospodarske aktivnosti i poduzetništva, a slabi društveni i kulturni život. Kod dijela preostalog mladog naraštaja takvo stanje nedvojbeno utječe na donošenje odluke o odlasku iz sela. Ukratko, starenje produbljuje „demografsku i socijalnu depresiju“ i tako ograničava mogućnosti stabiliziranja i preokreta nepovoljnih demografskih i općerazvojnih tendencija.

ŠTO I KAKO DALJE?

Ustanovili smo da su u šestanovačkoj općini nepovoljne demografske značajke i procesi došli do stupnja koji znatno otežava suvremenu organizaciju gospodarskoga i društvenog života. Traže se odgovori na pitanja: kako zaustaviti, ili barem usporiti, jaku depopulaciju? Kako spriječiti daljnje društveno-gospodarsko zaostajanje ovog dijela našeg rurisa? Kako poboljšati kakvoću življenja u svrhu stabilizacije demografskih prilika?

Odgovori na postavljena pitanja traže temeljitu elaboraciju koja prelazi okvire ovoga rada. Složenosti problema posebice pridonosi funkcionalna povezanost društveno-gospodarske nerazvijenosti i stupnja depopulacije (*Friganović, 1984*). Stoga ćemo ovdje tek naznačiti što bi valjalo učiniti da se barem štetne posljedice jake depopulacije i drugih nepovoljnih procesa što je moguće više ublaže.

Poznato je da najrazvijenije zemlje danas bilježe vidljivu tendenciju povratku selu, ali, valja istaknuti, ne radi se o obnavljanju tradicionalnog seoskog života. Iskustva nekih europskih zemalja pokazuju da je revitalizacija ruralnih područja moguća samo u sklopu cjelovitog razvitka i poticanjem sekundarnih i tercijarnih djelatnosti, najčešće putem obiteljskoga poduzetništva (*Nejašmić, 1991 a*). Prema tome, za razvoj seoskih područja nužan je multi-sektorski koncept prilagođen mogućnostima (mješoviti gospodarski model). Shvaćeno je da bez skladnog oslonca na ruralni prostor ne može napredovati ni urbana civilizacija.

Što učiniti u konkretnom slučaju?

Prije svega, nužno je ojačati središnje općinsko naselje. Šestanovac, osim što je upravno središte, treba i stvarno postati središte mjesne naseljske mreže kako bi mogao zadovoljiti elementarne potrebe okolnog stanovništva (ljekarna, dom kulture, banka, i sl.). Tome može pridonijeti i činjenica da je Šestanovac jedno od važnijih čvorišta na dijelu buduće auto ceste Split - Dubrovnik.

U mješovitom gospodarskom modelu važno mjesto pripada agrarnom sektoru. Iako se u konkretnom slučaju radi o siromašnom agrarnom prostoru, ipak se dio proizvodnog potencijala treba usmjeriti na proizvodnju hrane, to prije što je tržište vrlo blizu. To je moguće s odabranim i prilagođenim programima koji se ne moraju temeljiti na domaćoj proizvodnji primarne sirovine. Pri tome je nužno zagovarati napredne oblike udruživanja poljoprivrednika.

Iskustva razvijenih zemalja pokazuju da je razvoj tehnologije omogućio da se s jednakom učinkovitošću neka djelatnost obavlja u ruralnom kao i u urbanom području. Gradovi su, dakle, središta poduzetništva, a sela nove industrije. Modernizacija prijevoza čini nove industrije mnogo manje ovisnima o domaćim primarnim sirovinama, pa i mjesnoj (ne)proizvođačkoj tradiciji.

Svjedoci smo da se dio gospodarskih sadržaja već počeo s obale prebacivati „iza brda“ (npr. Splitska zagora) jer je priobalni prostor preopterećen. Stoga u općinskim razvojnim planovima valja odrediti (ili rezervirati) zemljište za izgradnju malih industrijskih i drugih objekata („gospodarska zona“).

Jedno je nesumljivo, da bi se postigla kakva-takva demografska stabilnost i viša kakvoća življenja, nužno je uz zaposlene u uslužnim djelatnostima i javnim službama otvoriti stotinjak proizvodnih radnih mjesta. U tržišnom gospodarstvu, svakoj odluci o ulaganju u nerazvijena i socio-demografski „depresivna“ područja prethodi analiza rentabilnosti, posebice glede profesionalne i kvalificirane radne snage. Kraj iz kojeg iseljava mladi i kvalificirani kontingent stanovništva uglavnom je neprivaćan za ulaganje. Zbog toga država treba subvencionirati otvaranje poduzeća u slabije razvijenim

krajevima kakav je i šestanovački; naravno, uz uvjet da poduzeća svojom djelatnošću pokrenu gospodarski život. Treba postati "normalnim", premda su bespoštedne tržišne okolnosti, da rizik kojem su podložna takva poduzeća dijelom snosi i država jer se radi o općedruštvenom probitku.

U sklopu mikroekonomskog modela važno mjesto može imati i turizam; realna je mogućnost razvoja izletničkog turizma za turiste koji borave u Makarskom primorju. Kraj je stvoren za dobro osmišljene pješačke "ture" koje bi obuhvaćale prvorazrednu prirodnu vrijednost - kanjon Cetine, itd.

Nesumljivo je da slabo razvijena područja, pa tako i šestanovačko, ne mogu isključivo vlastitim snagama zaustaviti (a obrnuti ni pogotovo) nepovoljne demografske i općedruštvene tokove. Budući da je selo, svojim ljudskim snagama i materijalnim dobrima, uvelike pridonijelo općem industrijskom i urbanom razvoju, bio bi red vratiti "povijesni dug". U rješavanju brojnih teškoća koje donosi gospodarsko zaostajanje i depopulacija valja koristiti sve autohtone (mjesne) snage i mogućnosti, ali je neminovna pomoć razvijenog dijela šire zajednice.

LITERATURA:

- Baučić, I. (1967). Cetina: razvoj reljefa i cirkulacije vode u kršu. Zagreb: Geografski institut (Radovi, br. 6)
- Bičanić, R. (1940). Agrarna prenapučenost. Zagreb: Gospodarska sloga
- Friganović, M. (1978). Demogeografija - stanovništvo svijeta. Zagreb: Školska knjiga (II. izdanje)
- Friganović, M. (1984). Egzodusna područja, (ne)razvijenost i populacijska politika u SR Hrvatskoj Radovi, Geografski odjel PMF-a, br. 19, 20-37.
- *** Geografija SR Hrvatske (1975). Zagreb: Školska knjiga (knj. VI)
- Korenčić, M. (1979). Naselja i stanovništvo SRH. Zagreb: JAZU, (Djela JAZU, knj. 54)
- Mendras, H. (1986). Seljačka društva: elementi za jednu teoriju seljaštva. Zagreb: Globus
- Nejašmić, I. (1986). Prirodno kretanje stanovništva SR Hrvatske prema tipu naselja boravka, Geografski glasnik, Zagreb, br. 48, 123-136.
- Nejašmić, I. (1991). Depopulacija u Hrvatskoj: Korijeni, stanje, izgledi. Zagreb: Globus (etc.)
- Nejašmić, I. (1991 a). Moguća revitalizacija sociodemografski depresivnih (seoskih) prostora Hrvatske, Sociologija sela, Zagreb, 1991, br. 111-114, 11-24.
- Nejašmić, I. (1992). Osnovne značajke unutarnje migracije stanovništva Hrvatske 1880-1981., Migracijske teme, Zagreb, br. 2, 141-166.
- Nejašmić, I. (1996). Demografske promjene u gradskim i ostalim naseljima Republike Hrvatske (1981-1991.).- u: Zbornik radova I. hrvatskog geografskog kongresa, Zagreb: HGD, 243-254.
- Vresk, M. (1996). Urbanizacija i polarizirani razvoj Hrvatske, u: Zbornik radova I. hrvatskog geografskog kongresa, Zagreb: HGD, 66 -73.
- Wertheimer-Baletić, A. (1982). Demografija: stanovništvo i demografski razvitak. Zagreb: Informator.
- Wertheimer-Baletić, A. (1997). Demoreprodukcijski procesi u Hrvatskoj. u: Nacionalni program demografskog razvitka, Zagreb: Ministarstvo razvitka i obnove, str. 55-75.
- Žerjavić, V. (1989). Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu. Zagreb: Jugoslavensko viktimoško društvo.